

УДК 930. 94:32(478)

Світлана Батуріна,
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України (м. Київ, Україна)
baturina@ukr.net

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

У статті представлено аналіз молдовських підручників з історії в контексті висвітлення в них української тематики. Молдова — як країна-сусід України мала свій вплив на її історію, так само відбувся і зворотній процес. Звичайно це знайшло своє відображення в дидактичній літературі Молдови, яка сама пережила й переживає складний шлях політичних перетворень і національної консолідації, в тому числі і в питанні створення підручників, дискусій стосовно схеми й принципів презентації власного минулого. У молдовських підручниках українська тематика представлена в сюжетах, що відображають спільні моменти історії. Цікавим видається, яким чином хрестоматійні і добре відомі історичні події, процеси відображено в дидактичних текстах, а отже домінують в суспільній свідомості сусідньої держави, історія якої, попри сусідство, навіть для українських істориків, залишається маловідомою.

Ключові слова: Молдова, підручники, образ України.

Svitlana Baturina,
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Researcher,
Department of Ukrainian historiography,
Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
baturina@ukr.net

HISTORY OF UKRAINE IN THE SCHOOL TEXTBOOKS OF MOLDOVA

The article presents an analysis of Moldovan textbooks of history in the context of coverage of Ukrainian subjects in them. Moldova — as a neighboring country of Ukraine had its influence on its history, the same process was taking place. This is, of course, reflected in the didactic literature of Moldova, which itself has experienced and is undergoing a difficult path of political transformation and national consolidation, including the question of the creation of textbooks, discussions on the scheme and principles of presenting their own past. In Moldovan textbooks, Ukrainian subjects are presented in episodes that reflect the common moments of history.

It seems interesting how the textbooks and well-known historical events, processes are reflected in didactic texts, and therefore dominate at the public consciousness of the neighboring state, whose history, despite the neighborhood, even for Ukrainian historians, remains little known.

Key words: *Moldova, textbooks, image of Ukraine.*

Дана стаття продовжує цикл досліджень, присвячених аналізу конструювання образу України, української історії в підручниках країн-сусідів. У попередніх публікаціях досліджено формування такого образу в дидактичній літературі Польщі, Росії та Білорусі¹. Тобто йдеться про слов'янські країни, територія і населення яких у різні часи від середньовіччя до сьогодення перебували разом із українськими землями у складі спільних державних утворень — Речі Посполитої, Російської імперії чи Радянському Союзу. Молдова — держава-сусід України, історія якої впродовж тривалого часу була тісно пов'язана з подіями, що відбувалися на українських теренах. І навпаки — існував молдовський культурний і політичний вплив на український історичний процес впродовж раннього нового часу. Століття сусідства, взаємовпливів безперечно знайшли своє відображення у конструюванні образу української минувшини на сторінках молдовських підручників з історії.

Варто відзначити, що історія створення підручників в Молдові за останні 25 років сповнена колізій та суперечностей і розвивалася у фарватері політичних подій держави. Після набуття незалежності в 1991 р. країна, як і всі пост-радянські країни колишнього СРСР, зіткнулася з проблемою створення власного дидактичного нарративу з історії. Втім, економічна ситуація і організаційні проблеми не дозволили одразу створити власний набір підручників. Певний час у школах використовували старі видання. В 1992 р. перші підручники були надані Румунією. Окрема

¹ Батуріна С. До питання про представлення української історії в дидактичній літературі Російської Федерації. *Історіографічні дослідження в Україні*, 21 (2011), 315–334; Ї ж. Образи української історії в дидактичній літературі країн-сусідів. *Академічні і доакадемічні образи української історіографії*, 2012, 486–517; Ї ж. Підручник з історії як джерело формування світоглядних орієнтирів (на прикладі представлення української історії в дидактичній літературі Республіка Польща). *Громадянськість української молоді. Виклики, здобутки, перспективи*, 2015, 23–131; Ї ж. Українська історія в сучасних російських підручниках історії (2009–2015). *Історіографічні дослідження в Україні*, 25 (2015), 468–482; Ї ж. Україна в білоруських підручниках з історії. *Український історичний збірник*, 19 (2017), 425–435; Ї ж. Образ “іншого”: репрезентація історії України в російських підручниках. *Харківський історіографічний збірник*, 17 (2017), 269–281; Ї ж. “Герої” та “антигерої”: персоналії української історії у російських та польських шкільних підручниках. *Історіографічні дослідження в Україні*, 27 (2017), 104–118; Ї ж. Українська минувшина в польських підручниках з історії. *Intermarium. Історія, політика, культура*, 4 (2017), 58–79.

частина молдовського суспільства вважала такі видання “троянським конем”, який ніс і впроваджував в їхній країні ідеї панроманізму, настанови щодо несаможитності молдавської історії, її інтегрованість у румунське минуле. Сама ідея цих підручників, на думку представників частини суспільства, полягала в тимчасовості новітньої молдовської державності й у майбутньому об’єднанні з Румунією². Одним із аспектів дискусії було питання про те, спадкоємицею якої держави є сучасна Молдова. Прихильники так званого “молдовенізму” і представники лівих партій наполягали на тому, що такою є середньовічна Молдова — держава, що виникла в XIV ст. Однак, така концепція була відкинута. Натомість запропоновано іншу, згідно якої “середньовічна Молдовська держава без анексованої Росією Бессарабії та анексованої Австрійською імперією Буковини об’єдналася у 1895 р. із Валахією і разом вони заснували сучасну Румунію. Вона і є по праву спадкоємицею середньовічної Молдови”³.

Паралельно з політичними й суспільними дискусіями про майбутнє Молдови відбувалися дискусії щодо принципів викладання історії. Існували комісії по їх виробленню та запровадженню в освітніх установах. Головним стало питання, яку історію вивчати — Молдови чи Румунії. Спроба запровадити в 1995 р. у школах курс “Історія Молдови” спричинила масові виступи вчителів, викладачів вузів, студентів і школярів. У результаті Міністерство освіти і науки Республіки Молдова запровадило два курси — загальну історію й історію румун. Це поділ зберігається й до сьогодні⁴. У 1997 році за сприянням Світового банку були видані власні підручники з історії для Молдови, які слугували дидактичною основою викладання означених курсів⁵.

У 2001 р. на парламентських виборах більшість голосів отримала Комуністична партія Молдови. Зовнішньополітичний курс держави, в тому числі й окремі аспекти внутрішньої політики, змінилися. Ліві сили, підтримувані частиною суспільства, почали просувати ідею кардинальної ревізії змісту історичної освіти. Для того, щоб додатково легітимізувати

² Worden-Anderson E. *National Identity and Educational Reforms. Contested Classrooms*, London–New-York: Routledge, 2014, 8–9. Авторка цієї праці (Elizabeth Anderson Worden) провела два роки в Республіці Молдова у складі United States Peace Corps, досліджувала проблеми становлення ідентичності в Молдові пост-радянського періоду, історичній дидактиці в сучасній Молдові.

³ Гонца Г. Проблема особистості й суспільства та деякі спірні питання історії в експериментальних підручниках Республіки Молдова. *Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*, (2000), 287.

⁴ Там само, 283–284.

⁵ Worden-Anderson E. *Op. cit.*, 29.

необхідність змін, були залучені європейські експерти для аналізу підручників шкільного курсу з історії. Експертизу у 2003 р. проводила Європейська Асоціація викладачів історії, за результатами якої було визнано незадовільними окремі положення змісту навчальних матеріалів. Основними проблемними місцями підручників було визначено положення про національну ідентичність, яка в підручниках була наперед визначена із найдавніших часів, концепція національної території, яка також вважалася сталою, такою, що належала румунській нації. Всі ж територіальні зміни, які вели до її зменшення, вважалися несправедливими, запроваджувався термін “вкрадені території”. Дуже мало уваги, за висновками європейських експертів, приділялося національним меншинам, що мешкали в Молдові, їх історії, культурі, внеску в національну історію. Такі меншини в більшості підручників визнавалися “проблемними”, тобто такими, які в той чи інший спосіб становили загрозу румунській державності. Сусіди в більшості презентувалися у ворожому контексті⁶.

Внаслідок цих процесів було запроваджено новий інтегративний курс викладання історії в школах. За європейською традицією він мав поєднувати в собі національну і світову історію. Зміст нового курсу одразу викликав хвилю критиків із боку учителів, істориків, широкої громадськості. У 2003 та 2004 роках у столиці навіть відбулися масові акції протесту з цього приводу. Основні критичні зауваження зводилися до звинувачень авторів, промоутерів і розробників курсу в апологізації радянського минулого, глорифікації його досягнень, спробі ретушування спільної румунської історії, стиранні румунської ідентичності. Лунали звинувачення у прикритті висновками європейських експертів для повної ревізії історичного процесу⁷.

Нові підручники інтегрованого курсу піддалися критиці й з боку експертів Інституту дослідження підручників Георга Екерта (Брауншвейг, Німеччина). У 2005 р. було опубліковано звіт цієї організації, в якому відзначався незадовільний стан змісту підручників. Зокрема, вказувалося на перевантаженість тексту фактами, відсутність джерел, простору для самостійного аналізу учнями історичного процесу. Головний критичний аспект зводився до відсутності історії і культури національних меншин, які населяли Молдову, Румунію впродовж століть — українців, болгар, ромів, євреїв та ін.⁸

⁶ *History Textbooks in Moldova. Report by Wim van Meurs. University of Munich, Germany. Center for Applied Policy Research. Munich, 2003, 22.*

⁷ Worden-Anderson E. Op. cit., 32–33.

⁸ *Ibid.*, 34–35.

Попри критику, впровадження нового курсу викладання історії в школах відбулося директивно за розпорядженням Міністерства освіти й науки. Але підручники, які мали забезпечувати курс, так і не були надруковані в повному обсязі. В результаті у багатьох школах продовжували використовувати старі підручники “Історія румун”, забезпечення ж інтегративності здійснювалося шляхом механічного поєднання з матеріалом підручників із всесвітньої історії.

У 2008 р. підручники інтеграційного курсу були також піддані критиці з боку Комісії Ради Європи. Її звіт в цілому збігався з висновками експертів Інституту Георга Екерта, зроблених у 2005 р.⁹ Роком пізніше критика нових підручників стала звучати й в урядових колах Молдови. Міністр освіти в уряді Влада Філата закликав вчителів не користуватися підручниками інтегрованого курсу, а залучати інші джерела, в тому числі й Інтернет. Було також анонсовано випуск нового покоління підручників, відповідно до нового інтегрованого курсу, в якому планувалося 45% матеріалу присвятити історії румун, 5% — регіональній і локальній історії і 50% — світовій історії¹⁰.

До аналізу було залучено сім шкільних підручників з історії для шкіл із російською мовою викладання, які є перекладами з аналогічних румунськомовних видань. Хронологічно підручники охоплюють період від найдавніших часів до 1919 р. Аналізовані видання відносяться до другого покоління підручників, що з’явилися в Молдові після 1997 р., зміст яких у свій час було піддано критиці з боку європейських експертів і внутрішніх, переважно політичних сил лівого спрямування. До аналізу також було долучено окремі видання інтегрованого курсу, а також підручник з історії, який використовується в школах так званої “Придністровської Молдавської республіки”.

У Молдові навчання в школі здійснюється за концентричною системою, тобто в молодших класах вивчається увесь курс історії від найдавніших часів, а в старшій школі матеріал читається знову, але на більш поглибленій основі. Курс історії має назву “Історія румун”, в якому висвітлено історію єдиного румунського народу, який в різний час проживав на території, де існували різні державні утворення — від стародавнього Дакійського царства¹¹ (державна Буребісти) до держав середньовіччя і раннього нового часу — Трансільванії, Валахії, Молдови й об’єднаної держави модерних часів Королівства Румунії (1895 р.).

⁹ *European Commission against Racism and Intolerance. Third Report on Moldova.* Strasbourg: Council of Europe, 2008.

¹⁰ Worden-Anderson E. *Op. cit.*, 36.

¹¹ Згідно текстів підручників, в основі етногенезу румунського народу лежало змішання дакійського і римського елементів.

В аналізованих підручниках Україна починає фігурувати у вступній частині, де йдеться про сусідні народи й держави, що розташовані поряд із територією румунського народу. Окремі згадки про українців знаходимо також в епізодах про традиційну культуру румун. Відзначено, що вона запозичила багато слов'янських елементів, у тому числі й українських¹². В одному з підручників вміщено інформацію про витoki української історії та етимологію назви “Україна”, згідно з якою вона з'явилася в добу середньовіччя на кінцевому етапі існування Київської Русі як назва для південно-західних князівств, а в її основі лежать поняття “край”, “окраїна”¹³.

Найбільш репрезентативним й інформаційним “українським” сюжетом у молдавських підручниках є союз господаря Василя (Василе) Лупу й гетьмана Богдана Хмельницького. У більш широкому контексті цей сюжет включено у загальний процес історії Молдавського князівства XVII ст., наповненого внутрішньополітичною боротьбою й зовнішніми викликами, серед яких була й турецька протекція. Сам Василь Лупу, з одного боку, характеризується як щедрий меценат, розбудовник храмів, тонкий поціновувач культури, а з іншого — засуджується його владолюбство, надмірний потяг до розкоші, бажання прирівнятися до візантійських імператорів¹⁴.

1648 рік став певним рубежем для історії румунського народу, пов'язаним із “визвольною війною України від влади Польщі”¹⁵, в яку так чи інакше були втягнуті всі “румунські держави”. Союз Лупу з Хмельницьким у підручниках постає як вимушена альтернатива цілковитому спустошенню Молдавського князівства козаками й татарами. Ще напередодні укладання союзу відносини Молдови з Хмельницьким і татарами значно погіршилися¹⁶. Цей вимушений союз було закріплено шлюбом Тимофія (Тимуфиле) Хмельницького і Розанди (Руксанди) Лупу. Відзначено також, що україно-молдовський союз погіршив стосунки князівства з Річчю Посполитою та іншими румунськими князівствами — Трансильванією та Валахією, котрі боялися, що Лупу в союзі з Україною і татарами їх буде атакувати¹⁷.

¹² Гонца Г., Петровски Н. и др. *История румын. Знаменитые страницы. Учебник для IV класса*. Кишинэу, 1999, 130.

¹³ Драгнев Д., Драгнев Э., Гонца Г., Кокырлэ П. *Всеобщая история. История румын. Учебник для VI класса*. Кишинэу, 2001, 80.

¹⁴ Драгнев Д., Драгнев Э. *Новая история румын. Ч. I (середина XVII в. — 1848 г.)*. Учебник для VII класса. Кишинэу, 1999, 18.

¹⁵ Там же, 19.

¹⁶ Драхенберг К., Драгнев Д. *История румын. Учебник для VII класса*. Кишинэу, 2002.

¹⁷ Драгнев Д., Драгнев Э. *Указ. соч.*, 20.

Переяславська рада 1654 р., що означала перехід України під російський протекторат, на думку авторів підручників, справила також вплив і на історію Молдови. Кордони Московського царства наблизилися до князівства, і з цього часу позначено наміри російської держави посилити свій вплив на придунайський регіон¹⁸.

Окрім подій визвольної війни Богдана Хмельницького в підручниках Молдови представлений ще один сюжет ранньомодерної історії, що мав відношення і до України, і до Молдови. Йдеться про реформаторську та просвітницьку діяльність київського митрополита Петра Могили (Петру Мовиле). В підручниках також відмічені культурні взаємовпливи. Наприклад, за часів митрополитства Могили в Ясси було направлено цілі групи українських професорів, які сприяли заснуванню в столиці князівства навчального закладу на зразок Київської академії¹⁹.

Наступні сюжети, в яких згадується Україна та українці, в підручниках датуються кінцем ХІХ ст. і стосуються створення Королівства Румунія. Складовою цього процесу стало “збирання” земель, на яких проживав румунський народ, і однією з таких територій була Буковина. Прикметно, що уявлення про неї в українських і молдовських підручниках діаметрально протилежні. В українській традиції Буковина — край, з давніх-давен населений українцями, який згодом перейшов під владу молдавського князівства, а пізніше — Австрійської імперії. В ХІХ ст. українство протистояло тут оніменченню, а пізніше — румунізації. Натомість у підручниках Молдови — це “відторгнута” Габсбурзькою імперією в 1775 р. територія, румунська земля. Впродовж австрійського панування тут проводилася планомірна політика дерумунізації, що проявлялася в закритті румунських шкіл, обмеженні вживання мови та інше. Аби зменшити відсоток румунського населення австрійський уряд проводив сплановану демографічну політику, колонізуючи край представниками інших етносів, у тому числі й українцями²⁰.

Варто відзначити, що в молдовських і українських підручниках в оповіді про історію Буковини періоду національного відродження схематично відтворюється одна і та ж сюжетна лінія про заборону проявів національного, просвітницьку діяльність інтелігенції, виникнення культурно-просвітницьких товариств, боротьбу за національне визволення, політичні вимоги, виникнення політичних партій, солідарність із “вели-

¹⁸ Драгнев Д., Драгнев Э., Гонца Г., Кокырлэ П. *Указ. соч.*, 113; Драгнев Д., Драгнев Э. *Указ. соч.*, 20; Драгенберг К., Драгнев Д. *Указ. соч.*, 111.

¹⁹ Див. напр.: Драгнев Д., Драгнев Э. *Указ. соч.*, 45.

²⁰ Кикуш Н., Дану Е., Драгнев Д. *Новая история румын. Учебник для VIII класса.* Кишинау, 1999, 104–105.

кою землею”, де проживала основна частина етносу та ін. Лише в українських підручниках фігурує термін “українці/український” а в молдовських відповідно — “румуні/румунський”²¹.

Хронологічно останній сюжет в аналізованих підручниках, де представлена українська історія, має відношення до подій революції 1917–1921 рр., зокрема до діяльності Центральної ради. Варто зауважити, що територія України цього періоду на картах, розміщених у підручниках, позначена як незалежна держава. Разом із тим автори засуджують “великодержавну” політику української влади щодо Бессарабії, яку хотіли, всупереч історичним традиціям, національному складу населення, його прагненням, приєднати до Української народної республіки²².

Ще один текст, який варто розглянути в цій статті, є підручником з історії для п’ятого класу середніх шкіл Придністров’я — невизнаного територіально-політичного утворення²³. Загальна настанова цього підручника полягає в тому, що Придністров’я — погранична територія, ареал змішання різних племен і народів, що ніколи не входила ані до складу Румунії, ані до складу Молдавського князівства, кордони якого пролягали по р. Дністер. Радянський Союз — “батьківщина, де ми всі народилися, був багатою й потужною державою, й поважною в усьому світі державою. Його розвал на початку 90-х привів до трагедії багатьох народів, що його населяли”²⁴.

У ньому представлена альтернативна візія історії Молдови, яка відрізняється від курсу “Історія румун”. У цілому придністровський підручник повторює радянський наратив молдовської історії, викладений у відповідних підручниках²⁵. Загальна картина його змісту — це повне неприйняття румунської версії історії, від етногенезу до загальної схеми історії. В питанні етногенезу наполегливо пропонується теорія поєднання волоського і слов’янського елементів, які витворили молдавську народність. Відзначається відмінність східних “ослов’ячених” волохів від решти представників цього етносу. Причому давні слов’яни вважаються землеробами, волохи ж скотарями, які перейняли передові на той час технології землеробства в слов’ян, а згодом елементи культури писемності тощо²⁶. Так само як і в радянських підручниках, тут є постульована

²¹ Див. напр.: *История румын. Новое время (1848–1918). Учебник для VIII класса.* Кишинэу, 2000, 13–52; Бурнейко І., Хлібовська М., Крижановська М., Наумчик О. *Історія України. Підручник для 9 класу.* Тернопіль: Астон, 2017, 170–177.

²² *История румын. Новое время (1848–1918). Учебник для VIII класса,* 81.

²³ Бабилунга Н., Бомешко Б. *Страницы родной истории. Учебное пособие по истории для 5 класса средней школы.* Тирасполь: РИО ПИНО, 1997.

²⁴ Там же, 3.

²⁵ Див. напр.: *История Молдавской ССР. Под ред. Гросула Я.* Кишинэу, 1972.

²⁶ Бабилунга Н., Бомешко Б. *Указ. соч.,* 12–14.

теза про братерство з російським народом, починаючи з найдавніших часів. Навіть створення Молдовського князівства поставлено в залежність від Куликовської битви, яка ослабила Орду і змусила татар піти з цієї території.

Україна, українська історія присутні в окремих сюжетах придністровського підручника, не виступають самостійною категорією, а радше є ілюстрацією братерської єдності трьох народів — російського, білоруського і українського, а також доказом мультикультурності сучасного Придністров'я. Українці, згідно тексту підручника, складають третину населення, а українська мова рівноправна поряд із молдавською, і російською²⁷.

Війна під проводом Б. Хмельницького, один із сюжетів української історії, трактується тут виключно в радянських канонах як ілюстрація дружби і єднання з російським народом. Відзначається, зокрема, що “звістка про Переяславську раду була сприйнята молдавським народом із величезною радістю і надією на допомогу російського народу звільнитися від іноземного панування”²⁸.

Варто відзначити, що порівняно з дидактичною літературою трьох інших країн-сусідів — Білорусі, Польщі, Росії, українська тематика значно менше презентована в молдовських підручниках. Попри сусідство, Молдова не перебувала в одних державних утвореннях разом із українськими теренами, за виключенням спільного радянського минулого, тож тут можна назвати порівняно менше подій спільного минулого. Молдова впродовж своєї історії більше була орієнтована на дунайський регіон, лише зрідка і ситуативно була пов'язана з подіями, які точилися на інших територіях Центрально-Східної Європи. Відтак українські сюжети, що присутні в підручниках, якраз і відображають ці спорадичні контакти. Йдеться про спроби козаків втрутитися у змагання за молдовський престол чи спроби укласти династичний союз за часи Хмельниччини або ж проблеми національного відродження в Буковині. Цілковито природно, що ці події трактуються з позиції молдовської історії, національних інтересів, так само як і аналогічні події представлені в українських підручниках.

REFERENCES

1. Babilunga, N., Bomeshko, B. (1997). *Stranitsy rodnoy istorii. Uchebnoye posobiye po istorii dlya 5 klassa sredney shkoly*. Tiraspol. [in Russian].

²⁷ Там же, 3.

²⁸ Там же, 32.

2. Baturina, S. (2005). "Heroi" ta "antyheroi": personalii ukrainskoi istorii u rosiiskykh ta polskykh shkilnykh pidruchnykakh. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, (27), 104–118. [in Ukrainian].
3. Baturina, S. (2011). Do pytannia pro predstavlennia ukrains'koji istoriji v dydaktychnij literaturi Rossijs'koji Federaciji. *Istoriographichni doslidzhennia v Ukraini*, (21), 315–334. [in Ukrainian].
4. Baturina, S. (2017). Obraz "inshoho": reprezentatsiia istorii Ukrainy v rosiiskykh pidruchnykakh. *Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnyk*, 16, 269–281. [in Ukrainian].
5. Baturina, S. (2012). Obrazy ukrajins'koji istoriji v dydaktychnij literaturi krajain-susidiv. *Academichni i doacademichni obrazy ukrajins'koji istoriografiji*, 486–517. [in Ukrainian].
6. Baturina, S. (2017). Ukraina v bilorus'kykh pidruchnykakh z istorii. *Ukrains'kyj istorychnyj zbirnyk*, (19), 425–435. [in Ukrainian].
7. Baturina, S. (2015) Ukrains'ka istoriia v suchasnykh rosijs'kykh pidruchnykakh z istorii (2009–2015 rr.). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, (25), 468–482. [in Ukrainian].
8. Baturina, S. (2017). Ukrainska mynuvshyna v polskykh pidruchnykakh z istorii. *Intermarium. Istoriia, polityka, kultura — Intermarium. History, Politics, Culture*, 4, 58–79. [in Ukrainian].
9. Burnejko, I., Xlibovs'ka, M., Kryzhanovs'ka, M. & Naumchyk, O. (2017). *Istoriya Ukrayiny. Pidruchnyk dlya 9 klasu*. Ternopil: Aston. [in Ukrainian].
10. Dragnev, D. & Dragnev, E. (1999). *Novaya istoriya rumyn. Ch.1 (seredina XVII v. — 1848 g.)*. *Uchebnyk dlya VII klasya*. Kishinau: Civitas. [in Russian].
11. Dragnev, D., Dragnev, E., Gontsa, G. & Kokyrle, P. (2001). *Vseobshchaya istoriya. Istoriya rumyn. Uchebnyk dlya VI klasya*. Kishinau: Ştiinţa. [in Russian].
12. Drakhenberg, K. & Dragnev, D. (2002). *Istoriya rumyn. Uchebnyk dlya VII klasya*. Kishinau: Ştiinţa. [in Russian].
13. Grosul, Y. (Ed.). (1972). *Istoriya Moldavskoy SSR*. Kishinev. [in Russian].
14. Gonca, Georgij. (2000). Problema osobystosti j suspil'stva ta deyani spirni pytannya istoriyi v eksperymental'nyh pidruchnykah Respubliky Moldova. *Ukrayins'ka istorychna dydaktyka: Mizhnarodnyj dialog (fahivci riznyh krayin pro suchasni ukrayins'ki pidruchnyky z istoriyi)*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Gontsa, G. & Petrovski, N. (1999). *Istoriya rumyn. Znamenityye stranitsy. Uchebnyk dlya IV klasya*. Kishinau. [in Russian].
16. Wim van Meurs. (2003). *History Textbooks in Moldova. Report*. Munich. [in English].
17. Kikush, N., Danu, E. & Dragnev, D. (1999). *Novaya istoriya rumyn. Uchebnyk dlya VIII klasya*. Kishinau. [in Russian].
18. Worden-Anderson E. (2014). *National Identity and Educational Reforms. Contested Classrooms*. London-New-York: Routledge. [in English].